

חדשות בעתיקות אוקטובר 2014

ד"ר צביקה צוק - ארכיאולוג הרשות

פרויקט מצודת מונפורט (גן לאומי מונפור), העונה החמישית - אוגוסט וספטמבר, 2014 האורות באגף החיצוני

פרופ' אדריאן בועז, המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה

בחדשים אוגוסט/ספטמבר 2014 נערכה עונת החפירות החמישית באגף החיצוני של מצודת מונפורט מטעם מכון זינמן לארכיאולוגיה באוניברסיטת חיפה והאגודה לחקר מסעי הצלב ובמזרח הלטיני (SSCLE) ברישיון רשות העתיקות מסי G66/2014 והיתר רשות הגנים הלאומי מס' 4180/14. החפירות נהלו על ידי אדריאן בועז, בסיועו של רפי לואיס ובעזרת סטודנטים ומתנדבים מישראל, ארה"ב, בריטניה, קנדה, גרמניה, פולין ואסטוניה.

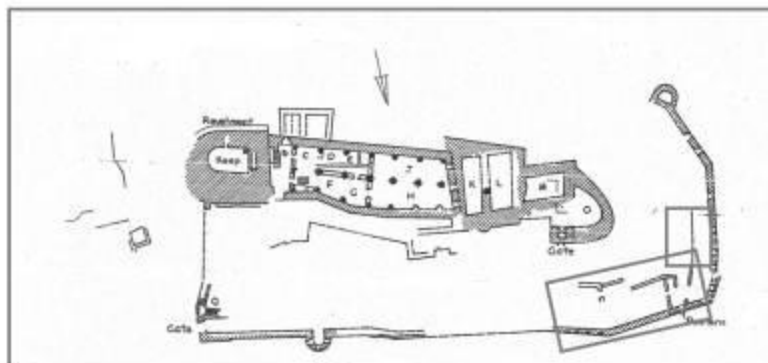
העונה נחפר שטח בתוך הביצור החיצוני, במדרון הצפוני ובצמוד לשער הצפון-מערבי (איור 1). נחשפו כנראה אורות הסוסים של חיל המצב של המצודה. הכניסה לאורות הייתה בסמוך לשער ולתא קטן - ככל הנראה עמדת שמירה של השער שנחשף כבר בעונת החפירות השנייה. מיקום זה היה מתאים ביותר לשימוש כאורות, בכך שאפשר להכניס את הסוסים ישירות לתוך האורות דרך גישה חיצונית.

המבנה היה מקורה בגג שטוח העשוי מקורות עץ עם שכבת אדמה וטיח בדומה לגגות האורות של מצודת עתלית. בגלל רוחבו הגדול של המבנה, נתמכו קורות העץ על ידי סדרת קשתות כפולה ורוחבית שיצאו מתוך גומחות בקיר הביצור הצפוני, (בדומה לקטע ששרד מהקיר במזרח - איור 2) ובצד הדרומי מעמודים על מעין במה (איור 3). שתי הקשתות נתמכו במרכז על ידי שורת עמודים (איור 4).

הקירוי וקורות העץ התמוטטו בעת המצור או בפירוק המצודה שבא בעקבותיו. בסיסי שלושה עמודים מרכזיים בשטח שנחפר נמצאו באתרם, בגובה של שני נדבכים, אבל שאר האבנים נמצאו מעל מילוי אדמה בהירה בעובי של 30 עד 40 ס"מ - ככל הנראה הקירוי עצמו (נראה שהקירוי נפל קודם, ורק לאחר מכן הקשתות. למרות שכמעט ואין ראיות לקורות העץ או לשכבות טיח, נתגלה מספר רב של מסמרי ברזל).

רצפת האורות עשויה לוחות אבן גיר גדולים וחלקים (איור 5). במרכז המבנה הרצפה עשויה מאבנים קטנות יותר וגסות יחסית שהניחו בצורה לא אחידה, ובצד הדרומי ישנם כמה קטעים בהם סלע האם חשוף. נחשפו שם שתי שקתות שהשתמרו על הבמה המוגבהת - ככל הנראה, מה שנשאר מסדרה של שקתות שהיו לאורך הבמה (איור 6). שקתות נוספות כנראה היו ממוקמות במרכז האורות ברווחים שבין העמודים, שם השתמר קיר נמוך מעל פני הרצפה.

הממצא הקטן מחזק את זיהוי המבנה כאורות וגם מעיד על הלחימה שהתרחשה כאן במהלך המצור ב-1271. הוא כולל פרסות ומסמרי פרסות, דורבן, פריטי רתמה, כלי עבודה כגון את חפירה (איור 7) וגרזן, וכלי נשק - בעיקר מספר רב של ראשי חץ ואבני בליסטראות. כמו-כן נמצאו מטבעות, קרמיקה, זכוכית, פריטי אבן ועצמות בעלי חיים.

איור 1: תכנית המונפורט ואזור החפירה (מסומן במלבן הגדול בצד ימין למטה)

איור 3 : הבמה בצד הדרומי של האורווה

איור 5 : רצפת האבן

איור 7 : את חפירה

איור 2 : קטע מהחומה במזרח לשטח החפירה

איור 4 : העמודים שבמרכז האורווה

איור 6 : שקתות על הבמה בצד הדרומי של האורווה

סיכום עונת החפירות הראשונה בבית שערים (גן לאומי בית שערים)

ד"ר עדי ארליך, המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה

העיר בית שערים העתיקה נמצאת על גבעת שיח אבריק, במקום בו ניצב כיום פסל אלכסנדר זייד ומתגוררים צאצאי המקימים של ארגון השומר. במורדות הגבעה שכן בית הקברות המפורסם של העיר. בית שערים הייתה עיר הסנהדרין ובה גר רבי יהודה הנשיא חותם המשנה. לאחר מותו וקבורתו של רבי יהודה הנשיא הפך בית הקברות למוקד משיכה ליהודי ארץ ישראל והתפוצות. החפירות הראשונות באתר נערכו בשנות השלושים והחמישים של המאה הקודמת על ידי מזר ואביגד, ובהן נחשפו בית הקברות ומספר מבנים מהעיר עצמה. מאז נעשו כמה חפירות הצלה באתר, ולאחרונה גם נחשף מאגר מים גדול ליד הקברים במדרון הדרום מערבי (ראו בחדשות בעתיקות ספטמבר 2014).

שישים וחמש שנים לאחר תום החפירות הראשונות, חזרנו לחפור את העיר שכמעט ואינה מוכרת. החפירות הן בניהול ד"ר עדי ארליך מהמכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן באוניברסיטת חיפה, בסיוע רוני אביסוף ובשיתוף הגן הלאומי בית שערים ומנהלת רויטל וייס. עונת החפירות הראשונה התקיימה בספטמבר 2014, בהשתתפות צוות מסור, סטודנטים ומתנדבים. מטרת החפירה היא להכיר את העיר ותולדותיה לאורך השנים, את מעמדה כעיר יהודית גלילית עשירה עם נרחב קוסמופוליטי, ולהבין את הקשר בין העיר לבית הקברות. כמו כן בכוונתנו לברר את תהליך ומועד עליית העיר ונפילתה, ואת השינויים האתניים שעברו עליה מאז התקופה ההלניסטית ועד שלהי התקופה הביזנטית. אחת השאלות העיקריות נוגעות למשבר שפקד את העיר באמצע המאה הרביעית לספירה, והאפשרות לקשור אותו למרד גאלוס בשנת 351 או לרעידת האדמה של שנת 363, וגורלה של העיר לאחר מכן.

נפתחו ארבע שטחי חפירה, שניים על הגבעה ושניים לאורך הכביש המוביל לגן הלאומי, במדרון הצפוני של הגבעה (איור 1). בצפון נפתח שטח אחד בסמוך לשכונת בית הכנסת, ובו התגלו ראשי מפולות. עוד בצפון נחשפו כמה קירות הסמוכים לבית הבד, והמפולת העשירה באזור זה מתוארכת למאות הרביעית עד אמצע החמישית לספירה, שלב שאינו מוכר עד כה בחיי האתר, ומתאים לתקופה שלאחר דעיכת העיר כפי שהוצע בחפירות הראשונות.

במרום הגבעה נפתח שטח מצפון לפסל אלכסנדר, ובו מתחת לשכבות פסולת מהתקופה הממלוכית והעות'מאנית התגלתה ארכיטקטורה הכוללת רצפות וקירות שטיבם עדיין אינו ברור. שטח נוסף נפתח מעל הבזיליקה (מדרום מזרח לה), ושם ניכרת ארכיטקטורה עם עמודים קטנים ומפולות (איור 2). באזור זה נמצאו אבן בליסטרה וכלי נשק המעידים על נוכחות

צבאית. בשכבה זאת יש הפרעות מאוחרות, אך על פי הכלים השלמים דומה שהיא מאמצע המאה השלישית ועד אמצע המאה הרביעית לספירה, דבר שעוד יתברר בהמשך עיבוד החומר. ייתכן ושכבה זאת תאיר באור חדש את גורלה של בית שערים במאה הרביעית והקשר למרד גאלוס העלום. באחד מהריבועים התגלה בור מים שכרגע רק פיו חשוף (איור 3), ובתוכו מפולת גדולה, שראשה מתוארך אף הוא בערך למאות שלישית עד מחצית הרביעית לספירה, ומכאן שיתכן והבור עצמו אף קדם לכך. בנוסף לבור נבדקו ותועדו על ידי ד"ר צביקה צוק וצוות נלווה שני בורות מים הנמצאים בין הבזיליקה לבין הפסל. בורות אלו מצטרפים לבורות אחדים שנחפרו על ידי מזר ואביגד וזמנם ככל הנראה מהמאה ה-1 לספירה.

איור 1: שטחי החפירה על רקע מפת צילום

בעונה הבאה נרחיב את שטחי החפירה הנוכחיים ואף נפתח שטחים נוספים ברחבי הגבעה כדי להבין את אופי היישוב והיקפו, וזאת בתיאום עם הגורמים המעורבים ועם התושבים הגרים על הגבעה.

איור 2 : שטח חפירות A. ברקע הבזיליקה.

איור 3 : בור המים בשטח חפירות A

גן לאומי תל לכיש - החפירות בשנים 2013-2014

פרופ' יוסי גרפינקל, המכון לארכיאולוגיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים

במהלך השנים חפרו בלכיש שלוש משלחות שונות. אלו הבהירו רצף של שכבות יישוב מתקופות הברונזה (התרבות הכנענית) ומתקופת הברזל (ימי ממלכת יהודה). הממצאים המיוחדים שנחשפו באתר קושרים אותו למצריים בדרום, מסופוטמיה בצפון ולקפריסין ויוון במערב. עתה התארגנה משלחת רביעית, בהנהלת פרופ' יוסי גרפינקל מהאוניברסיטה העברית, ופרופ' מייקל היזל ופרופ' מרטין קלינגבייל מהאוניברסיטה האדוונטיסטית הדרומית, טנסי, ארה"ב. המטרה העיקרית של המשלחת הוא מחקר השלב ההיסטורי של ראשית ההתיישבות במקום בתקופת ממלכת יהודה. שלב זה בא לאחר פער יישובי של כמה מאות שנים. חידוש היישוב בלכיש, והתאריך של הקמת עיר מבצר חשובה, הם עדות חשובה להתפשטות ממלכת יהודה מתחום ההר אל שפלת יהודה. כיום ישנו מגוון דעות בנוגע לתאריך בו התרחש תהליך זה: המאה העשירית, המאה התשיעית, או המאה השמינית לפנה"ס.

המשלחת ערכה שבוע אחד של חפירות בדיקה בקיץ 2013, ועונת חפירות גדולה בקיץ 2014. בגלל המלחמה בדרום קוצרה עונת החפירות. המשלחת הרביעית מתרכזת בבדיקת החלק הצפוני-מזרחי של תל לכיש, וחפרה בשלושה שטחים: שטח AA: שטח זה צמוד למקדש השמש ולפינה הצפונית-מזרחית של ארמון מלכי יהודה. כאן נחשפו שרידים של שכבת החורבן הבבלי משנת 586 לפנה"ס, ושכבת החורבן האשורי משנת 701 לפנה"ס. בשכבות אלו נתגלו ממצאים רבים, הכוללים כלי חרס, כלי מתכת וכלי אבן.

שטח BB: שטח זה ממוקם ממש בפינה הצפונית-מזרחית של התל, סמוך לבאר עמוקה שנחשפה כבר בשנת 1935. כאן נחשפו מערכות הביצור של לכיש מתקופת הברונזה התיכונה, הברונזה המאוחרת, תקופת הברזל והתקופה הפרסית. כאן נמצאו עדויות לקיומם של שני שערים: אחד בתחתית המדרון ומתוארך לתקופת הברונזה התיכונה, והשני בראש המדרון ומתוארך לתקופת הברזל והתקופה הפרסית. סביר שכאן, בסמיכות לנחל לכיש, היה ממוקם בתקופות שונות שער המים, דרכו היו יוצאים תושבי העיר לשאוב מים. הובהר כי מערכת הביצור של תקופת הברונזה התיכונה מקיפה את הבאר, וכך מתארכת אותה לתקופת הברונזה התיכונה. מרבית הממצאים בשטח זה מגיעים משכבות של תקופת הברונזה המאוחרת. כמויות גדולות של זרעים מפוחמים יאפשרו תיארוך רדיומטרי של שלבים אלו.

שטח CC: שטח זה ממוקם באמצע המדרון הצפוני של תל לכיש. כאן נחשפו שלוש חומות, זו על גבי זו: חומת אבן מהתקופה הפרסית (שכבה I), חומת אבן רחבה יותר משלהי ימי הבית הראשון (שכבה II), וחומת לבנים רחבה (שכבה III). המשלחת נמצאת רק בתחילת הדרך, ועדיין לא הגיעה לשכבות של ראשית תקופת המלוכה: שכבה IV ושכבה V. נראה שיהיה צורך בעוד כמה עונות כדאי לרדת לשלבים קדומים אלו.

איור 1: חשיפת חומת אבן מאסיבית בפינה הצפונית-מזרחית של תל לכיש

הרודיון, יד אבשלום וגלאנוס - השוואה בין שלושה מאוסוליא

ד"ר צביקה צוק, ארכיאולוג ראשי, רשות הטבע והגנים

גילויו של קבר הורדוס לפני כ-7 שנים על ידי פרופ' אהוד נצר ז"ל וצוותו רועי פורת, יעקב קלמן ורחל צ'אצ'י חשף בפנינו מבנה מרשים ביותר. השתמרות השרידים כדי 70% איפשרה לשחזר בשרטוט את צורת המבנה ולחשב את מידותיו. בתערוכה של 'הורדוס הגדול' במוזיאון ישראל בירושלים ניתן היה לראות חלקים משוחזרים של מבנה הקבר שאיפשרו לקהל הרחב לאמוד את גודלו האמיתי ולהתרשם עמוקות מעוצמת הבנייה.

המבנה מורכב מ-4 חלקים ארכיטקטוניים: מסד, קובייה, תולוס וגג חרוטי. מידותיו: הבסיס 10X10 מ' והגובה 25 מ'. מודל מוקטן בקנה מידה 1:7 שהוצב באתר לפני כשנתיים הועבר לאחרונה בסמוך למבנה המקורי וממחיש למבקר את צורת הקבר, תוך השוואה לגודלו האמיתי.

אחד המבנים הדומים מאוד להרודיון הוא קבר יד אבשלום שבעמק קדרון, בירושלים.

מבנה נוסף נמצא בחבל פרובאנס בצרפת, בעיר העתיקה גלאנוס שליד סן רמי. זהו המאוסוליאום של משפחת יוליוס. שלושת האחים סקטוס, לוציוס ומרקוס ממשפחת יוליוס בנו את המבנה להוריהם ולאחיהם הבכור. פסלי האב והאח מצויים בחלק העליון של המבנה בתוך התולוס. המדהים הוא שהמבנה לא נהרס מאז העת העתיקה ולראייה ציור מסוף המאה ה-18. בשנת 2008 נוקה הבניין מפיח שחור שנצבר עליו מזהום אוויר של כלי רכב. המבנה מחולק ל-5 חלקים: מסד, בסיס מרובע עם תבליטים, 'טרפילון' (קובייה מרובעת עם 4 שערים) עם תבליטים, תולוס וגג חרוטי. התבליטים של ה'טרפילון' מעוטרים בעלי אקנטוס המסמלים את הנצחיות של הלידה מחדש ועל אבן הראשה גורגונה שתפקידה להגן על הקבר. טריטונים מעבירים את גלגל השמש מעל האוקיאנוס תוך הרחיקם אותה ממפלצות ימיות. התבליטים על הבסיס מתארים קרבות של פרשים, אמזונות והמלחמה בין יוון לטרויה. המאוסוליאום מתוארך למחצית השנייה של המאה ה-1 לפנה"ס ובכך הוא בן זמנו של המאוסוליאום שבהרודיון. מומלץ מאוד לבקר במקום במסגרת ביקור בפרובאנס. מבנים נוספים בעלי ארכיטקטורה דומה נמצאו באיטליה, יוון וצפון אפריקה.

גלאנוס ציור משנת 1792?

גלאנוס 2013
17 מ' גובה

יד אבשלום
19.70 מ' גובה

מודל קבר הורדוס
25 מ' גובה במקור

חידת חודש אוקטובר 2014

בתמונה מאגר מים עתיק מהתקופה הביזנטית. היכן?

פתרון חידת חודש ספטמבר 2014

מה שמותיו של המקום: היכן נמצא? ולמה שימש?

הפתרון: גן לאומי מזור. המאוסוליאום (מבנה קבורה מפואר) במזור שליד אלעד, נמצא ממזרח לכביש 444. שימש לקבורה בתקופה הרומית, במחצית השנייה של המאה ה-3 לספירה. זהו מבנה הקבורה הרומי השלם היחידי בארץ! בחדר המרכזי היו שני סרקופגים אחד גדול יותר (בעל ואישה?) אשר נהרסו עד בסיסם. החדר הצדדי שימש כקולומבריום לפולחן יונים והאלה אפרודיטי. מאוחר יותר, בתקופה המוסלמית, זוהה כמקום קבורתו של יוחנן (יחיא) המטביל ונבנה מיחרב בקיר הדרומי. המבנה הוקדש לנביא יחיא ומכאן שם נוסף למקום: מקאם נבי יחיא. ייתכן כי הסבת המאוסוליאום למקאם בתקופה המוסלמית קידשה את המבנה ושמרה עליו מפני הרס.

הפותרים היו הפעם מאוד זריזים וגם רבים. כל ה-10 הראשונים ענו תוך דקות. גם החידה (בצד ימין), מסתבר הייתה קלה

יחסית למרות שבתמונה הופיע רק חלק מהמבנה. אז הנה המבנה המרשים בשלמותו (בצד שמאל).

פתרו נכונה לפי הסדר: ד"ר מוטי אביעם, ד"ר אורית פלג ברקת, יואב אבניאון, איתי אלעד, בני פרנקל, גדי מטוב, אריק פרידמן, חזי גלעדי, עמית הורן, עודד מיוחס, אריק וקנין, דן רמר, רות כהן, ברוך ברנדל, פרופ' ארתור סגל, משה רימר, ד"ר נילי גרייצר, ד"ר יואב פרחי, דב פרימרמן (דובה), דבורה

יונאי, ד"ר גדעון הדס, ד"ר אייל ברוך, פרופ' משה פישר, פרופ' יוסי בן ארצי, שמוליק גביש, יונת מגל, ירון עובדיה, חיים כראל, דני הרמן, חיליק אברגיל, אסף אברהם, אבירם אושרי, ד"ר איתן איילון, מודי שניר, ד"ר אבי ששון, יוסי פרידמן, נועה מוטרו, זהבה שניאור, ד"ר אלי הדד, עפרה רימון, ד"ר רפי אריה, ואם שכחתי מיש הוא איתו הסליחה.